

TÜRKİYE'DE MONTAJCILIĞIN YAPISI

yalçın küçük

GİRİŞ

Makina Mühendisleri Odası'nın isteği üzerine hazırladığım bu çalışmayı önce, 8 Kasım 1975 tarihinde konferans olarak sundum. Ancak daha sonra konferansı vazmam gerekti.* Burada sadece montaj sanayiinin yapısıyla ilgili çalışmanın bir özetini yapabiliyorum. Bu özet için de iki ayrı tablo hazırladım. Giriş bölümünde yer alan "Montaj Sanayiinde Temel Veriler: 1973" ve "Montaj Sanayiinde Temel Katsayılar: 1973" başlıklarını taşıyan bu iki tablonun montaj sanayiinin yapısını özetlediğini sanıyorum. Konferansda bulunamayanlar kadar bulunanlar da bu iki tabloya bakarak montajcılığın temel çizgilerini saptayabilir. Bu iki tabloyu istediği gibi yorumlayabilir. Bir bakıma bu iki tablo, burada sunulan özetin de özeti oluyor. İsteyen sadece özetin özetini okumakla da yetinebilir.

Yalçın Küçük, Ekonomist

* Yazar tarafından Makina Mühendisleri Odası için hazırlanan ve daha önce Makina Gazetesinde yayımlanan yazıyı, kısaltarak alıyoruz.

	1973
Toplam Üretim Giderleri	10.848.471.407
Toplam Satış Giderleri	563.634.031
Toplam Satış Gelirleri	12.933.215.785
Vergiden Önceki net Mr	1.330.607.137
Toplam Sermaye	3.578.635.871
Yabancı Sermaye	1.524.220.865
Üretimde Kullanılan Yerli Mallar	3.647.199.091
Üretimde Kullanılan İthal Mallar	4.129.188.821
Yıllık Döviz Geliri (İhracat)	359.490.353
Yıl içinde Kullanılan tc Kredi	2.786.652.773
Aynı ve Nakdi Di s Kredi	130.582.516
Yerli Personele Yapılan Ödeme	1.647.146.781
Yabancı Personele Yapılan Ödeme	52.491.124
Firma Sayısı	69
Yabancı Personel Sayısı	296
Yerli Personel Sayısı	40.815

Kaynak- T.C.Bakanlığı: Ülkemizde Faaliyette Bulunan 6224 Sayılı Yabancı Senaryeyli Teşvik Kanunu Kapsamındaki Firmaların 1973 Yılı İşletme Dönemlerine İlişkin İstatistik Bilgiler.

Türkiye'de Montajcılığın Yapısı, Montaj Sanayiinde Temel Veriler (Türk Lirası)

	1973
Toplam Sermayeye Göre K3r Oranı	.37
Yabancı Sermayeye Göre Kâr Oranı	.87
Öcret Ödemelerine Göre Kir Oranı (sömürü oranı)	.78
Öretim Giderlerine Göre İthalat	.38
Öretim Değerine Göre İhracat	.03
Toplam Sermaye İçinde Yabancı Sermaye Payı	.42
Yerli Personel Başına Ödeme (Yıllık)	40.356
Yabancı Personel Başına Ödeme (Yıllık)	176.147

Montaj Sanayiinde Temel Katsayılar

Konferansın verilmesiyle bu özeti yazılması arasında bir önemli rapor hazırlandı. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'nin Pakistan'a gönderdiği iş adamları kurulu bir rapor hazırlayarak döndü. Pakistan Raporu adını taşıyan ve Cumhurbaşkanını dahil bütün ilgililere verilen bu rapor, konferansın konusuyla doğrudan doğruya ilgili. Açık bir deyişle, konferans sırasında ileri sürülen tezlerden birisiyle tam bir uyum içinde. İleriye sürülen tezlerden birisi şu oldu: Montajcılık, sermaye ihrac eden ülkelerin mal ihracatlarını kolaylaştırmak ve artırmak için geliştirilen bir yol. Temel Veriler ve Temel Kat sayılar tablosu bunu gösteriyor. Ancak İş Adamları Derneği'nin hazırladığı rapor da aynı tezi ileri sürüyor: Türkiye, Pakistan'a binek taşıtı da dahil dayanıklı tüketim araçları ihraç etmek istiyor. Bunun için de Pakistan'da binek taşıtında ve diğer dayanıklı tüketim araçlarında "montaj" sanayileri kurmayı öneriyor. İhracat için montaj sanayiini. Ve bütün açıklığı ile, hiçbir kelime oyununa başvurmadan ortaya konuyor. Yalnız burada montajı kuracak olan Baştı ekonomileri değil. Montajın kurulacağı yer de Türkiye değil. Yerler değişik. Türkiye, Pakistan'da montaj sanayiini kuracak.

Gerekçeyi tekrarlamakta yarar var: Türkiye'nin Pakistan'a sanayii ürünleri ihracatını gerçekleştirmek için. Türkiye'de montaj sanayiinin yapısını anlamak isteyenler TÜSİAD'ın Pakistan Raporunu okumak durumundalar.

Gelişmiş kapitalist ekonomiler için sermaye ihracının önemi ve zorunluluğu bir gerçek. Seripaye ihracı ile kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası arasında yakın bir ilişki var.

Sermaye ihracının bir türü borç vermek. Herhangi bir yatırım yapmaksızın bir yabancı ülkeye borç vermek. Bu tür sermaye ihracı ile mal ihracı arasında yakın ve ayrılmaz bir bağ görülüyor. Bunun açıklaması şöyle: "Finans kapital tekeller çağını yarattı, tekeller de her yerde tekelleri uyguladı: Açık pazarda rekabetin yerini kârlı işlemler için "bağlantıların kullanılmasını alıyor. En yaygın uygulama, verilen borcun bir bölümünün borç veren ülkeden satın almalarında ve özellikle savaş malzemesi ve gemi ve benzeri siparişlerde kullanılması şartına bağlamaktır."

Bu arada dikkatlerden kaçan bir kavram var. Tefeci emperyalizm. Tefeci emperyalizmi özellikle İkinci Savaş'tan sonra Amerika-Türkiye ilişkilerini açıklamakta da yardımcı oluyor. Çünkü İkinci Savaş'tan sonra gelişen Amerika-Türkiye ilişkileri ilk yıllarında bir tefeci emperyalizm niteliği ile ortaya çıktı. Amerika Birleşik Devletleri, Amerika'dan Türkiye'ye borç sermayesi ihraç etmeye başladı. Ancak Amerika'dan alınan krediler, Amerika'dan ithal edilecek mallar için kullanılma şartına bağlandı. Türkiye'de Amerikan "Yardım Kurulları" bu şartın uygulanmasını titizlikle gözettiler. Borç türünden sermaye ihracı ile meta ihracının gerçekleştirmesini sağladılar.

Ancak bir zaman sonra bu tür sermaye ihracı, meta ihracını artan ölçüde gerçekleştirmeye yetmedi. Bunun için sanayi sermayesi türünden sermaye ihracı Türkiye için de önem kazandı. Türkiye'ye montajcılık bu yolla, ve bu gerekçelerle girdi. Bugün montajcılık, sermaye ihraç eden ülkeler için meta ihraç etmenin en güvenilir yolu durumuna geldi. Montajcılığın temel niteli-

ği burada.

Montajcılık, sermaye ihraç eden ülkeler için meta ihracını artırmanın yolu. Bu yol, "tefecî emperyalizmin" izlediği yoldan farklı. Tefeci emperyalizmde sermaye ithal eden ülkenin sermaye ihraç eden ülkeye bağımlılığı siyasal zorlamadan doğuyor. Siyasal zorlama olmadan da iki ülke arasında borç alış veriş olabilir. Karşılıklı saygıya dayanan ve iç işlerine karışmama titizlik gösteren bir borç alış veriş olabilir. Sosyalist ülkelerle yapılan borç alış verişinin temel niteliği böyle. Fakat sanayi sermayesi türünden ve yatırım biçiminde gerçekleşen sermaye ihracında durum farklı. Bu tür sermaye ihracında sermaye ithal eden ülkenin sermaye ihraç eden ülkeye bağımlılığının ekonomik ve siyasal nedenleri var. Sermaye ithal eden ülkenin ekonomisi, sermaye ihraç eden ülkenin ekonomisine yapısal olarak bağlanıyor. Temel katsayılar bunu açıkça gösteriyor. Montaj sanayiinde üretim değerinin yüzde 38'i ölçüsünde ithalat yapmak gerekiyor. Yüzde 38 çok büyük bir oran. Bu oranın gerektirdiği ithalat yapılmazsa, sermaye ihraç eden ülkeler bu oranın gerektirdiği ihracatı yapmazlarsa sermaye ithal eden ülkenin sanayii ve dolayısıyla da ekonomisi durmak zorunluluğu ile karşılaşacak. Bağımlılık bu ölçüde güçlü. Bağımlılık bu ölçüde önemli. Montaj sanayiini de bu güç ve önem içinde anlamak gerekiyor. Bugün Türkiye'de montaj sanayii, Türkiye'yi kapitalist ekonomilere ve dolayısıyla da emperyalist ülkelere bağımlı hale getiren halka durumunda.

Montaj sanayiini bu önemini, sanayiciler anlamış durumdadır. Anladıkları şuradan belli: Bugün Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununun Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunu söylüyorlar. Gerçekte öyle. Türkiye'nin en önemli sorunu. Ancak ödemeler dengesi sorunu, Türkiye'den çok daha önce montaj sanayicilerinin sorunu. Eğer artan açıkları kapatacak döviz bulunmazsa bundan en çok zarar görecekteler montaj sanayicileri olacak. Döviz sıkıntısı karşısında, kıt dövizleri özellikle kendilerine ayırmak başarısını gösteremezlerse, bu sıkıntı en çok montaj sanayicilerini sıkıştırarak.

Son zamanlarda, hükümetleri artan ölçüde sıkıştırmalarının nedeni burada yatıyor.

TEMEL KAVRAMLAR

Montajcılık, Türkiye'nin devrimci pratiğinde önemli bir yere sahip. İlerici teknik eleman örgütleri, montaj sanayii üzerinde büyük kampanyalar düzenlediler. Bu kampanyalarda, montaj sanayiinin montajcı niteliği üzerinde duruldu. **Ağırlık, bu sanayide, temel niteliğin çeşitli yerlerde üretilen parçaların birleştirilmesi olması tize rinde toplandı. Montaj sanayii, montaj sanayiini kapsadığı ölçüde imalat sanayii, çeşitli yerlerde üretilen parçaların birleştirilmesi şeklinde ortaya çıktığı için eleştirildi.**

Eleştirilerin pratik yararları olduğundan kuşku yok. Ancak bu eleştirilerin imalat sanayii konusunda gerçeklerle bağdaşmayan, gerçeklerle bağdaşmanın yanında sanayi çığdaş özelliklerine ters düşen bir yanı olduğunu da kabul etmek gerek. Daha açık-bir deyişle parçaları birleştirdiği için montaj sanayiine karşı çıkmak, geri bir sanayii yapısını savunmak anlamına gelir.

Söylenenleri şöyle özetlemek mümkün: Bugün çığdaş imalat sanayii, montaja dayalı. İmalat sanayiinde montajcılık temel işlevlerden birisi, imalat sanayii ile ilgili mühendislik ders kitaplarından herhangi birinde (örneğin M.L.Bageman, B. H.Amstead: Manufacturings Processes, N.Y. 1968) bunu görmek mümkün. İmalatta malzemenin biçimini değiştirme, parçaları yapma (machining) gibi temel işlevlerden sonra parçaları bir araya getirme, montajcılık, önemli ve vazgeçilmez işlevlerden birisi oluyor. Çığdaş imalat teknolojisinde metalurjik ve kimyasal süreçlerin daha çok ağırlık kazanmasına rağmen montaj işlevine duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıyor. İmalat teknolojisi tarihinde şimdiki kadar ortaya çıkan açılımlar için* de ikisi tek başlarına alındığında önemsiz görünmekle birlikte, çok daha büyük açılımlara yol açtıkları için özellikle dikkate değer. Bunlardan biri, birbirine geçen parçaların (interchangable parts) yapılması başlanması. İlk kez Colt ta-

bancasının üretiminde sağlanan bu başarı, imalat teknolojisinde bir çığır niteliği taşıyor. Çünkü farklı yerlerde, ilk önce aynı işletme içinde farklı atölyelerde yapılan parçaların, böylece çok daha büyük sayılarda ve çok daha büyük uzmanlıkla üretilen parçaların, başka bir yerde birleştirilmesi olanağını yaratıyor.

Tabanca örneğinde üretilecek parçalar küçük olduğu için taşıma sorunu yaratmıyor. Fakat daha sonra işletme içinde parçaların taşınması ayrı bir gider ve güçlük konusu. Burada Ford'un mühendislik ve işletmecilik alanındaki yaratıcılığı ortaya çıkıyor. İlk önce Ford'un binek taşıtı üretim işletmelerinde uygulanan kayış sistemi (conveyor line) imalat sanayiinde gerekli açılımı sağlıyor. Birbirine geçen parçalar ve bunların birleştirilmesini sağlayan sistem imalat sanayiinin temel niteliği haline geliyor.

Bu temel nitelik montajcılık. Bu açıdan çağdaş imalat sanayiinin temel niteliği montajcılık oluyor. Bu yüzden bu sanayie parçaları birleştirdiği için, bir işletmeye başka yerden alınan parçaları birleştirme işlevini gördüğü için fazla kızmak mümkün değil.

Montajcılığı bu niteliğine bakarak eleştirmek, montaja dayalı imalat sanayiine istihdam ettiği işçi sayısına bakmadan küçümsemek, mümkün değil. Montajcılıkta parçaları birleştirmekten vazgeçmek, bir son ürüne giren bütün parçaların ne kadar büyük olursa olsun bir işletme içinde yapılmasını istemek, üretici güçlerin ulaştığı gelişmişlik aşamasında geri bir istek. Artizanal sanayii (küçük sanayii) savunmak ve yaşatmaya çalışmak demek.

Montajcılıkta itiraz noktası burası değil.. İtiraz noktası bunun tersi, tleri bir sanayii, bugün montaj sanayiinde olduğundan çok daha fazla parçaları çeşitli işletmelerde yapmak zorunda. Bugünkü montaj sanayiinin bütününe, kullandığı parçaların iki büyük bölümünden bir bölümünü kendisi ürettiği için, bir diğer bölümünü de dışardan ithal ettiği için itiraz etmek gerek. Birinci itiraz teknolojik. Parçaların büyükçe bir bölümünü aynı işletme içinde küçük sayılarda

ve dolayısıyla da görece olarak geri teknoloji ile üretiyor. Diğer bölümünü ise bağlı olduğu ana firmalardan, yurt dışından getiriyor. Yurt dışından getirmesi, yapılacak itirazların ikincisi ve daha önemlisi. Bu itiraz, ekonomik ve siyasal temellere sahip. Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bakımdan Batı'nın kapitalist ekonomilerine bağımlı hale gelmesine yol açıyor. Asıl itiraz noktası burası. Türkiye'de bugünkü montajcılığın yapısının, Türkiye'yi ekonomik ve siyasal bakımdan çok daha bağımlı hale getirmesi. Yoksa, karşılıklı saygıya ve eşitliğe

dayalı olma koşulu ile ve ilgili ülkelerin karşılıklı çıkarlarını koruyacak biçimde çeşitli ülkelerle, üretilecek parçalar ayrıntısında, ekonomik işbirliğini kurmakta mümkün. Türkiye gibi pazarı küçük ülkelerin komşusu ülkelerle bunu yapmasına da itiraz etmek mümkün olmaz. Hatta tam tersine bunun geliştirilmesini zorlayan çok inatçı ekonomik gerekçeler var.

KAPİTALİST DÜNYADAKİ GELİŞMELER

Sosyalist ülkeleri bir araya getiren karşılıklı Ekonomik Yardım Kurulu çerçevesinde gerçekleştirilen ekonomik işbirliğinin dışında, son yıllarda ve özellikle İkinci Büyük Savaş'tan sonra Türkiye'nin bağımlı olduğu kapitalist ekonomilerde önemli eğilimler ortaya çıktı. Bu eğilimler, genel olarak imalat sanayiini ve özel olarak da montaj sanayiini çok yakından ilgilendiriyor.

Ortaya çıkan eğilimlerden birisini aşağıdaki tablo özetliyor. Bu tablo, Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarının kesimler arası dağılımını gösteriyor. Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımları kapitalist dünyanın tüm yabancı sermaye yatırımlarının yarısına ya-

İt Kesimler	1929	1950	1960	1970
İmi at	1,8	3,8	11,1	32,2
Petrol	1,1	3,4	10,8	21,8
Madencilik/Tasfiye	1,2	1,1	3,0	6,1
Diğerleri	3,»	3,5	7,0	7,9
Topla»	7,5	11,8	31,9	78,1

ABD Kaynaklı Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kesimlerarası Dağılımı (Milyar dolar)

kın bir bölümünü oluşturuyor. Bu açıdan, kapitalist dünyanın tüm yabancı sermaye yatırımlarındaki eğilimi de yansıtıyor.

Diğerleri, esas olarak ticaret, ulaştırma, elektrik ve gaz gibi kamu hizmetlerinden meydana geliyor. 1950 ile 1970 arasındaki değişme göze çarpıcı. En büyük artış, imalat sanayii yatırımlarında ortaya çıkıyor. 1950 yılında imalat sanayiindeki Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımları toplamın üçte birine yakın iken 1970 yılında yarısına yaklaşıyor. Yirmi yıl içinde önemli bir "yapısal" değişme.

Ancak bu değişme aşağıda özetlenen küçük tablo ile birlikte ele alındığı zaman çok daha anlamlı. Bu küçük tablo aynı yabancı sermayenin bölgeler arası dağılımını veriyor.

Yıl	Bütün Bölgelere	Sanayileşmiş Ülkelere	Az gelişmiş Ülkelere
1960	31.865	18.391	13.474
1970	78.090	53.111	24.979

ABD Kaynaklı Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgelerarası Dağılımı (Milyar dolar)

Bu tablo daha açık. 1960 ile 1970 arasında geçen on yıl içinde az gelişmiş denilen ülkelerdeki Amerikan kaynaklı yabancı sermaye 11,5 milyar dolar kadar artmış. Buna karşılık sanayii ülkelerine giden Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarındaki artış, aynı dönemde, 35 milyar doları buluyor, üç katına yakın bir farklılık var.

Farklılık önemli. Ancak daha da önemli bir farklılıktan söz etmek gerekiyor. Birleşmiş Milletler'in uzmanlarınca hazırlanan bir yayınında bu fark şu şekilde ortaya konuyor: "Gelişmiş piyasa ekonomilerindeki Amerika Birleşik Devletleri şirketlerinin üyularının (genel olarak Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımları) ölçeği, 1950-1966 yılları arasında, iki misline çıktı. Avrupa Topluluğu'nda artış hemen hemen üç misli, Japonya'daki uydu şirket (filyal, ana şirkete bağlı olarak kurulan yan şirket) lerin ölçeğindeki artış ise dört misline yakın oldu. Diğer yandan, Amerika'nın

eski varlığının ihmal edilecek düzeyde olduğu Afrika bir kenara bırakılırsa, gelişmekte olan ülkelerdeki Amerikan "uydu şirket" lerin ortalama ölçeğinde hiçbir değişiklik kaydedilmedi. Bu durumda, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle ithalat ikamesi yapan İmalat Sanayilerinde Amerikan "uydu şirket"leri genellikle, yerel piyasaya hitap etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki görece olarak daha büyük ölçekli "uydu şirket"ler ise yine genellikle ulusal piyasalara olduğu kadar daha büyük bölgesel piyasalara da sürüm yapmaktadır." (U.N.Multinational Corporations in World Development, N.Y.s.7-8)

Kapitalist dünyanın yabancı sermaye yatırımları daha çok imalat sanayiine, daha çok kendi içine kaymakla kalmamakta, az gelişmiş denilen ülkelere gidenler de güdük olmaktadır. Küçük ölçekli olmaktadır. Dünya teknolojisinin mevcut aşamasında ölçekle teknolojik ilerilik arasında doğrudan ve çok yakından bir ilişkinin varlığı üzerinde başka bir yerde duruldu (Y.Küçük: Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları, s.12-88). Dünya teknolojisinin ulaştığı düzeyde ölçeği küçültmek mevcut teknolojiye en geri teknolojiye doğru bir seçim yapmak demek. Bu durumda, Amerikan kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarının az gelişmiş denilen ülkelerde küçük ve güdük ölçekli olması, bu tür ülkelere geri teknolojinin gönderilmesi anlamına geliyor.

Ortaya çıkan bu eğilimlerin zorunlu bir sonucu olacak. Bu sonucu, 1970 yıllarında kapitalist ekonomideki bu tür eğilimleri inceleyen ve kapitalist dünyada Rey Raporu diye ün yapan OECD raporu şöyle özetliyor: "Uluslararası direkt yatırım, uluslararası ekonomik faaliyetlerdeki nisbi öneminin sonucu olarak yeni karakteristikler edinmiştir. Bu yatırım akımları, halen daha çok gelişmiş ülkeler arasında olmakta ve artan bir şekilde büyük kısmı sanayi ve hizmetler sektörünü etkilemektedir. Daha önceleri, hammadde ve enerji sektöründe yoğun iken, şimdi, imalat sanayiine yönelmiş bulunmaktadır. Parçaların farklı fabrikalarda imal edilip, dünyanın başka bir kesiminde kullanılması, başka bir yerde

birleştirilmesi ve belki de başka bir yerde satışa çıkarmak konusunda yada kısaca "üretimi uluslararası hale getirme" olarak tanımlanan bir hareket için gittikçe artan bir eğilim vardır." (Ticari politikacılar ve Uluslararası İlişkiler -Rey Raporu- Ticaret Bakanlığı çevirisi s.67)

Çok kısa olarak özetlenen bu eğilimlerin varlığı bir konferansın boyutlarını çok aşılıyor. Çokuluslu şirketlerle birlikte ön plana çıkan bu eğilimler, "üretimin uluslararasılaşması" sürecinde tekellere çok geniş stok politikaları izleme ve uygulama olanağı veriyor. Bu olanak, kapitalist ekonomilerde son bunalmıda işsizlik ile enflasyonun bir arada görülmesinin temel nedenlerinden birisi olmalı. Daha açık bir deyişle, Keynes iktisadını işlemez hale getiren bu iki olguyu açıklayıcı çözümlerinin anahtarı burada yatıyor. Ayrıntılı çalışmaların buradan başlaması gerekiyor. Vargılardan birisi, bu.

Diğeri ise montajcılığın kapitalist dünyada çok geniş boyutlara ulaştığını göstermesindedir. Türkiye'de bu gelişmelerden küçük ve güdük de olsa bir pay alıyor. Türkiye'deki montajcılık olgusunun kapitalist dünyadaki eğilimlerin bir parçası olduğu açıkça görülüyor.

Üçüncüsü, gelişmiş kapitalist ülke kaynaklı yabancı sermaye, esas olarak, kendine dönmekle birlikte az gelişmiş denilen ülkeleri de bırakmış deşil. Küçük ve dar piyasaları sömürmek için yada görece olarak daha çok emek kullanan ve teknolojinin bugünkü gelişme düzeyinde az gelişmiş ülkelerde emeğin sömürülme oranını biraz daha artırmakla, küçük ünitelerde üretilebilen bazı parçalar için az gelişmiş ülkelere gelmeye hazır. Bunun için çalışıyor. Batı Almanya'nın Almanya'daki işçileri yabancı sermayeli küçük ünitelerde ve Türkiye'de istihdam etmek için Türkiye'yi sıkıştırmasının ve bazı yöneticilerin de bilerek yada bilmeyerek bu önerilere sahip çıkmasının da nedeni burada.

MONTAJCILIK : DIŞA BAĞIMLILIK

Türkiye gibi ülkelere gelen ve montajcılık şeklinde ortaya çı-

kan yabancı kaynaklı işletmelerin küçük ve güdük olduğu söylendi. Yalnız, ana firmalara göre beliren bu küçük ölçekliliği küçümsemek gerek. Hem birer birer montajcı işletmelerin görece küçüklüğünü hem de sanayileşmiş ülkelere giden yabancı sermayeli montajcılığın toplamına göre Türkiye gibi ülkelere gelen montajcı sermayeyi küçümsemek gerek. Hem iç ekonomik yapıda hem de dış ekonomilerle ilişkide.

Zamanın ileri ülkesi İngiltere'deki imalatçılarla karşılaştırıldıklarında küçük burjuva boyutunu aşamayan Fransız imalatının egemen prensleri. Aktarmanın yönetsel olarak getirdiği açıklıklardan birisi burada. Bu tür karşılaştırmalarda dikkat edilmesi gereken nokta da burası oluyor. Yukarıda sözü edilen Birleşmiş Milletler yayınında şöyle deniyor: "Her ne kadar gelişmekte olan ülkeler toplam yabancı sermaye yatırımlarının üçte birini, başka bir deyişle, gelişmiş ülkelere giden yabancı sermaye yatırımlarının ancak yarısı kadarını almışlarsa da, gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı çokuluslu şirketlerin varlığının görece önemi, genel olarak daha büyüktür. Çünkü gelişmekte olan ülkeler grubunun ekonomileri, gelişmiş pazar ekonomilerinin varlığından daha küçüktür." (U.N.Multinational Corporations...8.9)

Aşağıdaki tablo Türkiye ölçüsünde bu söylenenlerin ne kadar doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Bütünü 89 firma olan yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye'de çalıştıkları imalat sana-

Alt Sektörler	Türkiye Toplamı	dnI test*
Gıda maddeleri	5,16	7,56
İçki sanayii	fi,71	21,70
Dokuma sanayii	1,05	1,26
Ayakkabı, kürk dışında giyim	1,25	1,25
Kırtık ve kağıt ürünleri	3,52	11,62
Ana kimya sanayii	4,05	82,10
Diğer kimyasal ürünler	29,67	29,67
UstU ürünleri	58,53	58,53
Diğer plastik ürünler	13,42	13,42
Can ve camdaki yapılmış eşya	13,67	13,67
Tas ve toprağa dayalı sanayii	36,97	54,69
Metal eşya sanayii	13,0*	13,04
Elektrik makineleri hariç kimya sanayii	17,86	24,50
Elektrik makineleri	40,21	40,21
Taşıt Araçları	44,21	59,78

Kaynak: TOSIAD, 1975 Yılıının ilkbaharında Türk Ekonomisi, s.134.

İmalat Sanayiinde Yabancı Sermayeli Şirketlerin Payları (Ciro içindeki pay)

yii kollarında yıllık ciro için-deki payları görülmektedir.

Bu tablo ve bu özetteki diğer bazı tabloları değerlendirirken yapılması gereken bir açıklama var. İlgili tablolarda, montaj sanayii ile yabancı sermayeli montaj sanayii eş anlamda alındı. Halbuki 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yasaının dışında çalışan montaj sanayii de var. Bu durum tablodaki metal eşya sanayiindeki rakamlardan kolayca anlaşılır. Metal eşya sanayii, çok büyük ölçüde montaj durumunda. Ancak bilgiler sadece yabancı sermayeli olanları ele aldığı için pay oranı düşük görülüyor.

Bu çalışmada montaj sanayii ile yabancı sermayenin eş tutularak incelenmesinin iki gerekçesi var. Bunlardan birisi istatistik bilgiler sorunu. 622A sayılı yasanın kapsamına giren şirketler için yasal olarak derlenmesi gereken bilgiler var. Buna karşılık genel olarak montaj sanayii ile ilgili hiçbir istatistik derlenmiyor. Bu yüzden birleştirme gerekli oluyor. İkinci gerekçeye gelince. Yukarıdan beri yapılan açıklamalarda asıl itirazın montajcılığa değil, yabancı sermayeli montajcılığa olması gerektiği ortaya konmaya çalışıldı. Bu yüzden çalışmanın mantığı içinde montajcılıkla yabancı sermayeli yatırımların birleştirilmesi önemli bir sakinca yaratmıyor.

Bu sınırlar içinde yukarıdaki tablo çok yararlı bir iş görü-

yor, imalat sanayiinin en can alıcı alt kesimlerinde yabancı sermayeli montajcılığın ne kadar büyük bir egemenliğe sahip olduğu ortaya çıkıyor.

İş burada kalmıyor. Bir tabloyu da Devlet Planlama Teşkilatı'nın Ağustos 1975 tarihli Ekonomik Raporundan almak yararlı olacak. Devlet Planlama Teşkilatı'nın uzmanları, yabancı sermayenin egemen olduğu imalat kollarındaki ithalatın büyüklüğünü anlamak istemişler. Bu ilginç soruya cevap olarak hazırladıkları ilginç tablo aşağıda.

Montajcılık biçiminde gelen yabancı sermayenin Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı içindeki önemli ve önemsiz yeri aşağıdaki tablodan anlaşılıyor. İmalat sanayiinin birkaç alt sektörü, aynı zaman dönemi içinde Türkiye ithalatının yüzde 27,8 ini oluşturuyor. Buna karşılık ihracat yapma gerekçesiyle Türkiye'ye sokulan montajcılığın ihracat içindeki payı ise yalnızca yüzde 6,1.

Bu söylenenleri bir de daha genel planda göstermek mümkün. Yandaki tablo, daha genel, dolayısıyla daha soyut fakat aynı zamanda da daha bağlayıcı bir gerçeği ortaya koyuyor. Bu tabloda ithalatın gayri safi milli hasılaya (GSMH) göre bulunan oranı veriliyor. Türkiye'nin dışa bağımlılığının ve bunun yıldan yıla artışının en

Yıllar	%
1964	6,70
1965	6,70
1966	6,73
1967	6,36
1968	6,10
1969	5,77
1971	8,50
1972	9,20
1973	9,51
1974	12,37

GSMH İçindeki İthalat

soyut ve dolayısıyla en bağlayıcı göstergesi.

Tabloya 1970 yılının alınmaması, yıl içinde yapılan devalüasyonun yarattığı ithalat ve GSMH büyüklüklerini aynı birime çevirme güçlüğü. Bunun dışında tablo, bir eğilimi vurguluyor. Türkiye, giderek, birim GSMH'ne göre daha çok ithal mal kullanmak zorunda kalıyor. 10 yıl gibi bir zaman aralığında hızlı denilebilecek bir artışla Türkiye'nin ithalat yoluyla dışa bağımlılığı güç kazanıyor. Bunda en büyük payın montajcılık olduğundan kuşku duyulmamalı. Temel katsayılar tablosunun gösterdiği gibi montajcılıkta bir birim üretim için 0,38 birimlik ithalat gerekiyor. Türkiye'nin hiçbir kesiminde bu kadar büyük bir dışa bağımlılık görmek mümkün değil. Türkiye'de montajcılık arttıkça dışa bağımlılık artmış durumda. Montajcılık arttıkça dışa bağımlılık artacak.

Bu söylenenleri tersinden de göstermek mümkün. Türkiye'nin tersi Amerika. Türkiye'de olanların tam tersinin Amerika Birleşik Devletleri'nde görmek gerekir. Aşağıdaki tablo görülmesi gerekeni gösteriyor. Amerikan çokuluslu şirketlerinin çeşitli ülkelerdeki uydu şirketleri ile yaptığı ticaretin Amerikan İmalat Sanayii ürünlerinin ithalat ve ihracatı içindeki payını gösteriyor.

Alt Sektörler	Yabancı sermaye hakimiyeti (yüzde)	1975 Ocak - Mayıs İthalatı	1975 Ocak - Haziran İhracatı
1. Lastik ürünleri	58	55,6	3,5
2. Ara - kimya	46,1	125,4	15,0
3. Taşıtlar	44,2	107,8	4,6
4. Elektrikli makina	40,2	117,4	-
5. Çimento	37,0	-	10,2
6. Diğer kimya	29,7	119,0	-
Toplar		525,2	33,3
Genel Dış Ticaret		1887,5	533,5
Genel Dış Ticaret içinde Yüzde		27,8	6,1

Montajcılık ve İthalat-Ihracat (Milyon dolar)

Yıllar	Toplam ABD İmalat ürünleri ihracatı içinde Uydu Şirketlere İhracat	Toplam ABD İmalat OrüleH İthalatı teinde Uydu Şirketlerden İthalat
1962	17,9	14,4
1963	19,7	15,5
1964	20,3	18,5
1965	22,5	15,9
1966	21,2	14,5
1970	23,5	15,6

Amerikan Çokuluslu Şirketlerinin Uydu Şirketleri İle Yaptığı Dış Ticaret

Amerikan kaynaklı çokuluslu şirketlerin diğer ülkedeki uydu şirketlerine yapmış olduğu ihracatın toplam imalat sanayii ürünleri ihracatı içindeki payı giderek artıyor. Türkiye'nin ithalatının artmasına, tersinden benzeyen, bir durum. Buna karşılık uydu şirketlerden yapılan ithalatın toplam sanayi ürünleri ithalatı içindeki payındaki artış önemli sayılamayacak düzeyde. Üstelik bu artışı da, Türkiye gibi ülkelere yapılan ithalattan daha çok gelişmiş sanayi ülkelerindeki büyük ölçekli ve ileri teknoloji kullanan uydu şirketlerden yapılan ithalatla açıklamak zorunlu.

KAR TRANSFERİ - TRANSFER FİYATLARI

Kâr transferleri üzerinde çok duruldu. Gelen yabancı sermayenin gittikçe artan ölçüde kâr transferi ettiği belirtildi. Giderek yıllık yabancı sermaye girişlerini aşan ölçüde kâr transferi yapıldığı ileri sürüldü. Aşağıdaki tablo bütün bunların doğruluğunu gösteriyor.

Yıllar	Faillen Gelen Sermaye	KSr Transferi	Oran
1964	69,885	17,632	2b,2
1965	95,598	32,557	34,0
1966	69,580	47,243	67,8
1967	67,750	53,488	78,9
1968	92,357	68,344	73,9
1969	61,367	64,344	104,8
1970	90,550	71,086	78,5
1971	102,917	72,518	70,4
1972	129,125	98,515	76,2
1973	374,000	123,196	32,9
1974	106,728	148,884	139,5

Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye ve Kâr Transferi

ELEKTRİK MÜHENDİSLİĞİ 231

Yalnız yabancı sermayenin bir ülkeden, bu arada Türkiye'den, götürdüklerini sadece kâr transferi, royalti, lisans ve benzeri ödemelerle sınırlamak, bütünü çok küçük bir parçasını görmek demek olur. Bütünün bütünü görebilmek için montajcılığın parçaları birleştiren bir sanayi kolu olduğunu ve dış ticaretin yapısını hatırlamak gerekir. Montajcılığın yapısı ile dış ticaret uygulamalarını birleştirmek için de bir kavram gerekli: Transfer Fiyatları: Kâr transferinin çok büyük bir bölümünü, resmi kayıtlarda görülmeyen bölümünü, ancak transfer fiyatları kavramı ile anlamak mümkün oluyor.

Bunun için önce dış ticaret uygulamalarını ele almak gerekiyor. Burada da bir temel araştırma var, Cahit Kayra, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanı iken Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinde kayıtlı ithalat ve ihracatı, Türkiye ile ticaret yapan ülkelerin dış ticaret kayıtları ile karşılaştırdı. Yaptığı incelemenin sonuçlarını "Türkiye'nin Dış Ödemeler Dengesi Tahminleri" adı altında bir kitapta ortaya koydu. Bu kitap, Türkiye'de yapılan dış ticaret kaçakçılığı konusunda ilk pratik, pratik olduğu kadar da değerli bir araştırma. Çok büyük döviz ve vergi kaçakçılığını kanıtlarıyla ortaya koyuyor.

Burası ayrı. Araştırmanın bir de konuyla ilgili yanı var. Aşağıda, Kayra'nın kitabının 41 ve 42'inci sayfalarından alınan tablo, dış ticaret oyunlarının montajcılık üzerindeki yansımalarını özetliyor.

Tablo, Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerindeki kayıtlı ithalatının gerçek ithalatına uymadığını gösteriyor. Gerçek ithalat, Türkiye'ye ihraç yapan ülkelerin dış ticaret kayıtlarından elde edilmiş durumda.

	Gerçek İthalat	Kayıtlı İthalat	Fark
Hem Kaacuk	5.151	8.424	+3.273
Kimyasal Bileşikler	39.261	44.521	+5.273
Elektrik Makinaları	76.067	50.892	-25.175
Taşıt Araçları	108.202	70.527	-37.675

Gerçek Ve Kayıtlı İthalat Arasındaki Fark. 1969 (Bin dolar)

Burası önemli. Ancak daha önemli olan durum, bazı ithal kalemlerinde kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla olması. Kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan az olduğu durumları anlamak kolay. Kota tahditlerini aşmak, gümrük vergisinden ve daha sonra da gelir ve kurumlar vergisinden kaçakçılık yapmak, kayıtlı ithalatı, gerçek ithalatın altında göstermek için yeterli nedenler. Ancak bir de kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla gösterildiği durumlar var. Bu nasıl açıklanacak?

Burada da kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla gösterildiği kalemlere bakmak gerekiyor. İki kalem grubu arasında bir önemli fark göze çarpıyor. Kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla gösterildiği ithal kalemleri, Türkiye imalat sanayiinde ham madde olarak kullanılan malları gösteriyor. Ham kaucuk ve kimyasal bileşikler Türkiye'de imalat sanayiinde ham madde olarak kullanılarak piyasaya sürülüyor. Buna karşın elektrik makinaları ve taşıt araçları, doğrudan doğruya kullanıcılara satılıyor.

Şimdi, ham madde olarak kullanılan mallarda kayıtlı ithalatın gerçek ithalattan fazla gösterilmesinin nedenlerine inmenin sırası. Kayıtlı ithalatın değer olarak yüksek gösterilmesinin nedenlerinden birisi ithal fiyatını yüksek göstermek. Bu ne demek? Bu şu demek: Bir firma, yabancı sermaye ile çalışan bir montaj firması, yurt dışındaki ana firmadan ithal ettiği ham madde fiyatlarını yüksek göstermiş olabilir. Bu takdirde, bu hammaddenin Türkiye'de kullanılması ile elde edilecek kârların bir bölümü, hem de Türkiye'de gerekli gelir ve kurumlar vergisini ödemediği transfer etmiş olabilir. Kâr önceden transfer etmek için aaha değişik fiyatlar kullanmış olabilir. Bu tür dünya fiyatlarını yansıtmayan ve bir uydu şirketteki kârın ana şirkete transfer edilmesini sağlayan fiyatlara, "transfer fiyatları" deniliyor.

Bu çok yaygın bir uygulama. Çok yaygın olmasına karşın üzerinde çok az araştırma yapılmış bir uygulama. Ekonomik yazında transfer fiyatları üzerinde yapılmış bir tek araştırmaya rastlanıyor.

Bu araştırma da Vaitos tarafından Colombia ekonomisi üzerinde yapılmış. Vaitos, Colombia ekonomisinde montajcılık yoluyla ve yabancı sermaye ile işletilen ilaç sanayiinde transfer fiyatlarının gerçek fiyatların yüzde 155 oranında üstünde olduğunu saptıyor.

Kayra'nın araştırmasının montajcılık üzerindeki yansımalarını bulabilmek için yapılan bir deneme benzer durumların Türkiye'de de olduğunu ortaya koyuyor. Yabancı sermaye ile çalışan lastik sanayindeki firmaların ham kauçuk ithalatı için gösterdikleri fiyatın aynı yılın dünya fiyatlarının yüzde 50 ve sentetik kauçuk için gösterilen ithal fiyatının da dünya piyasalarındaki fiyatın yüzde 85 oranında üstün olduğu ortaya konuyor. Bunlar 1973 yılına ait. Bu yolla, transfer fiyatları kullanılarak yapılan kâr transferi bir yılda 40 milyon lirayı buluyor. Ticaret Bakanlığınca hazırlanan ve özetin başında açıklayıcı tablo haline getirilen yabancı sermaye ile ilgili istatistikler ise Türkiye'deki yabancı sermaye ile çalışan üç lastik firmasının yine 1973 yılında gösterdikleri "transfer edilebilir kâr" toplamı 27 milyon lira kadar. Böylece sadece iki madde için kullanılan transfer fiyatları ile ana firmaya, resmi kâr transferinin çok üstünde bir kâr transfer edildiği olduğu ortaya çıkıyor.

Türkiye'nin asıl sömürsü burada. Montajcılıkta transfer fiyatları yoluyla yapılan kâr transferleri, resmi kâr transferlerinin çok üstünde. Bunu denetlemek mümkün değil. Yabancı sermayeye dayalı montajcılığı ve bugünkü dış ticaret sistemini kökten değiştirmedikçe, bunu önlemek mümkün değil. Yabancı sermayeye dayalı montajcılık ile mevcut dış ticaret uygulamaları biri biriyle bağımlı iki sistem.

ÖZETİN SONU : TÜKETİCİLERİN YÜKÜ

Konferansın özetini yaparken, bu konferans için yapılmış olduğum hazırlıkların bütününe özetlemem mümkün olmadı. Ancak buradaki özet, montajcılığın temel niteliklerini ortaya koymayı amaçlıyor. Bu amaç içinde bir nokta eksik kalıyor. Montajcılığın, tüketicilere, mon-

Malın Cinsi	Niteliği	^	Pf S	Md TL	Mf \$	Fr TL/S	Pahalılık Katsayısı
Binek Araba (A)	4 kapı 1200 motor	41105	1697	8239	589	32,5	2,3
Binek Araba (B)	2 kapı 1300 motor	38872	1677	6022	430	25,8	1,9
Binek Araba (C)	4 kapı 1300 motor	47850	2232	20594	1471	35,7	2,6
Minibüs	10 kişilik	71565	2270	11594	356	42,1	3,0
Kamyon	Dizel 7,5 ton	125074	4915	31233	2231	35,0	2,5
Traktör	64 beygir gücü	91792	5174	39697	2836	22,3	1,6
Radyo A	Çanta tipi 3 dalga	392	30	65	5	13,1	0,9
Radyo B	Masa tipi 3 dalga	900	49	124	9	21,3	1,5
Teyp	Ceryanlı 2 Track	1700	53	235	17	40,4	2,9
Pikap	7 Transistor p11/ceryan	521	25	61	5	22,3	1,6
Televizyon	61 Ekran	3800	136	711	51	36,4	2,6

Notlar: Fr : Mal Kuru Pf: Malın yurt içi fob satış fiyatı TL
 Md : İthal edilen girdilerin fob değeri TL
 Mf : İthal edilen girdilerin değeri \$
 Ft = $\frac{Pd-Md}{Pf-Mf} \cdot TL$

Bazı Sınai Mallar İçin "Mal Kurları"

taaj sanayinin ürünlerini kullananlara getirdiği yük nedir ?

Bu soruya Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Öğretim üyesi Dr.Cem Alpar'ın yapmış olduğu bir çalışmanın bir tablosunu alarak cevap vermek mümkün. Bu çalışma, Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından yakında yayınlanan "Cumhuriyet'in 50'inci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri" kitabında yer alıyor. Çalışmanın uzun başlığı ise şu: "Türkiye'nin AET Üyeliği ve Katma Protokol Karşısında Dış Ticaret Politikamızın Değişen Koruyucu Niteliği ve Sanayileşme Sorunu."

Dr. Cem Alpar, montaj sanayinin belli başlı ürünleri için "mal kurları" hesaplıyor. Mal kuru tanımını, kendi ifadesiyle, şöyle: "Mal kuru, aynı malın dolaylı vergilerinden arıtılmış iki ülkedeki fiyatlarını eşitleyen döviz kuru olarak tanımlanabilir, örneğin Türkiye'de dolaylı vergilerden arıtılmış bir malın fiyatı 1.00 TL aynı malın Almanya fiyatı 4 dolar ise, bu malın Türkiye için mal kuru $100/4 = 25$ TL dolardır. Başka bir deyişle Türkiye ancak bir dolar = 25 TL'dan bu mala Almanya'ya karşı rekabet gücüne sahip olacaktır." (Sayfa 833)

Araştırmacı, hesaplamasında kullandığı kaynakları ise şu şekilde açıklıyor: "Tablo 6'da bazı montaj sanayii mamulleri ile ilgili mal kurlarına temel teş-

kil eden veriler Sanayi Bakanlığı Montaj Dairesinden alınmış ve verilerin tutarlılığı birden fazla firmanın dosyaları incelendikten sonra, grubu temsil kabiliyeti olan firmaların verilerinin kullanılmasına sağlanmıştır." (Sayfa 834)

Araştırmacı Dr.Cem Alpar'ın ilgili dairenin dosyalarını incelemek şansına eriştiği anlaşılıyor. Böylece montaj sanayii ürünlerinin Türkiye'deki tüketicilerin omuzlarına bindirdikleri yüke açıklık getirmiş oluyor. Yukarıdaki tablo Cem Alpar'a ait. Sonuna pahalılık katsayısı ile ilgili bir sütun ekledim. Pahalılık katsayısı mal kurlarının resmi dolar fiyatı ile bölünmesiyle elde ediliyor.

Böylece her türlü vergiler ve ithal yoluyla gelen girdilerden arıtıldıktan sonra Türkiye'de piyasaya sürülen bir montaj sanayii ürününün diğer ülkelerdeki benzerinden kaç kat daha pahalı olduğu ortaya çıkıyor. Tablodaki tanımlara göre çeşitli montaj sanayii ürünlerini somutlaştırmakta mümkün.

Bu tablo, bugünkü montaj sanayinin yükünü Türkiye'nin tüketicilerinin yüklediğini çok açık bir şekilde ortaya koyuyor. Türkiye'de tüketici, dışa bağımlı montaj sanayii kurulsun diye, bu sanayi olmadan elde edebileceğinden çok daha yüksek bir fiyatla montaj sanayinin ürünlerini satın almak zorunda bırakılıyor.